

MAREK
DERWICH

SCRIPTA SELECTA
DE MEMORIA ET
COMMUNICATIONE
IN CULTURA MEDIAEVALI
EDITA AD CELEBRANDUM
SEPTUAGESIMUM
NATALEM AUCTORIS

PAMIĘĆ
I KOMUNIKACJA
W KULTURZE
ŚREDNIOWIECZNEJ
EUROPY I POLSKI

PRACE ZEBRANE
Z OKAZJI JUBILEUSZU
SIEDEMDZIESIĘCIOLECIA
AUTORA

Pamięć i komunikacja
w kulturze średniowiecznej
Europy i Polski

MAREK DERWICH

Scripta selecta de memoria
et communicatione in cultura mediaevali
edita ad celebrandum
septuagesimum natalem Auctoris

TEXTUM CURAVIT
PRZEMYSŁAW WISZEWSKI

MAREK DERWICH

Pamięć i komunikacja w kulturze średniowiecznej Europy i Polski

Prace zebrane z okazji jubileuszu
siedemdziesięciolecia Autora

POD REDAKCJĄ
PRZEMYSŁAWA WISZEWSKIEGO

WYDAWNICTWO
KSIĘGARNIA
AKADEMICKA

Kraków 2026

Marek Derwich
Uniwersytet Wrocławski
ID <https://orcid.org/0000-0002-0163-684X>
✉ derwich@gmail.com

Przemysław Wiszewski
Uniwersytet Wrocławski
ID <https://orcid.org/0000-0003-2788-1445>
✉ przemyslaw.wiszewski@uwr.edu.pl

© Copyright by Marek Derwich, 2026
© Copyright this edition by Księgarnia Akademicka, 2026

Projekt okładki
Paweł Sepielak

ISBN 978-83-8368-508-3 (druk)
ISBN 978-83-8368-509-0 (PDF)
<https://doi.org/10.12797/9788383685090>

Na okładce wykorzystano zdjęcie autorstwa Thomasa Muchy ze zbiorów Alamy

Wydanie publikacji zostało sfinansowane przez Wydział Nauk Historycznych
i Pedagogicznych Uniwersytetu Wrocławskiego

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA
ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43
e-mail: publishing@akademicka.pl
<https://akademicka.pl>

Spis treści

Przemysław Wiszewski, <i>Kilka słów wstępu</i>	9
Bibliografia prac prof. dra hab. Marka Derwicha za lata 2023-2025	15

I. Interpolacje i prodigia

1. Testament Bolesława Krzywoustego w polskiej historiografii średniowiecznej	19
2. O zjawiskach przyrodniczych i ich recepcji w średniowiecznym dziejopisarstwie polskim	61

II. *Kronika Wielkopolska* i Janko z Czarnkowa

3. Janko z Czarnkowa a <i>Kronika Wielkopolska</i>	75
4. Janko z Czarnkowa na Śląsku	111
5. In Polemik gegen den Hof Ludwigs von Anjou. Die historiographische Tätigkeit Johanns von Czarnków (Janko z Czarnkowa)	125

III. Nekrologi

6. Nekrolog	137
7. [oraz Jean-Loup Lemaître], Pour un répertoire des obituaires polonais	139

IV. *Kazania świętokrzyskie*

8. <i>Kazania świętokrzyskie</i> a benedyktyni łysogórscy	157
9. <i>Kazania świętokrzyskie</i> – łysogórskie – tyńskie?	169

V. Nowożytnie dziejopisarstwo w klasztorze benedyktynów na Łysej Górze

10. Dziejopisarstwo łysogórskie od przełomu XVII i XVIII w. do kasaty klasztoru w 1819 r.	179
11. Gerard Lefebvre de Lassis i <i>Spicilegium</i>	199

VI. Mity i legendy

12. Łysogórski mit miejsca fundacji. Mnisi i przeszłość	211
13. Najważniejsza góra Lechitów	225
14. Pogański Olimp	229
15. Od Gigantów po Aleksandra Macedońskiego. Obraz historii w relacjach o początkach Łysej Góry i klasztoru łysogórskiego (XIV-XVIII w.)	231
16. Sześciu benedyktynów czeskich w Polsce. Z dziejów jednej legendy	239
17. Legenda o św. Emeryku. Geneza, autor, data powstania	245
18. Czy istniał łysogórski dokument fundacyjny?	283
19. Legendarne i rzeczywiste dzieje zamku łysogórskiego	285
20. Legenda herbu Dębno. Wersja tatarska	296
21. Legenda herbu Dębno. Wersja litewska	302

VII. Studia nad miejscem łaciny i języków narodowych w procesie chrystianizacji

22. Łacina łacinie nierówna. Ze studiów nad chrystianizacją wczesnośredniowiecznej Europy	311
23. Nie tylko <i>tres linguae</i> . Początki katechezy w językach narodowych w Kościele łacińskim	325

VIII. Klimat intelektualny

24. Monastycyzm w kulturze Polski średniowiecznej. Uwagi problemowe	335
25. Z badań nad miejscem monastycyzmu w społeczeństwie. Szkoła – wykształcenie – „klimat intelektualny”	347
26. Uwagi nad genezą i miejscem edukacji obywatelskiej w polskim szkolnictwie średniowiecznym	357
27. Szkoły w dobrach i parafiach opactwa łysogórskiego	363

IX. Studia nad ceremonią koronacji królów polskich

28. Rola opata w koronacjach królów polskich	385
29. Pacyfikał koronacyjny królów polskich	413
30. Czy znamy kielich koronacyjny królów późnośredniowiecznej Polski?	431

X. Varia

31. Wprowadzenie do najstarszej monastycznej tradycji literackiej Wschodu i Zachodu: nowsze edycje i badania	438
32. Wśród źródeł monastycznych. Uwagi na marginesie książki Jean-Loup Lemaître’a	453

33. Benedykt z Aniane i jego dzieła. Uwagi na marginesie nowej edycji <i>Concordia regularum</i>	459
34. Jeszcze o Guilbercie z Nogent i jego dziełach. Na marginesie prac R.B.C. Huygensa i M.C. Ganadra	463
35. Wprowadzenie do hagiografii	465
36. O nowe spojrzenie na kopiarze. Uwagi na marginesie nowszych badań	471
 Spis pierwodruków	 475
Streszczenie	479
Summary	483
Indeks osób	487
Indeks miejsc	509

Kilka słów wstępu

Profesor Marek Derwich kończy w tym roku 70 lat. Ciężko w to uwierzyć...

Kiedy na pierwszym roku studiów uczęszczałem na wykłady monograficzne w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Wrocławskiego, ich lista była imponująca, a tematy tyleż ciekawe, co... obce. Szukałem czegoś, co nie będzie dotyczyć historii politycznej, będzie bliższe poszukiwaniom człowieka uwikłanego w kulturę. Wówczas moją uwagę przykuł wykład poświęcony monastycyzmowi europejskiemu w średniowieczu doktora (ówcześnie) Marka Derwicha. I akurat to nazwisko spośród wykładowców było mi – jako jedyne! – znane. Tak się złożyło, że niedawno w księgarni w Zielonej Górze kupiłem opasły tom poświęcony historii opactwa benedyktyńskiego na Łyścu napisany właśnie przez tego Autora. Bez wahania podreptałem zatem do sali...

Nie da się ukryć, że wykład był magiczny. Prelegent kreślił szeroką panoramę europejskiego średniowiecza, przedstawiał różne formy życia zakonnego od późnej starożytności po reformy XV w. Sprawnie przenosił nas pomiędzy pustelniami Syrii i wielkimi kongregacjami późnośredniowiecznej Europy. Niezwykle żywy styl wypowiedzi, ekspresywna gestykulacja, skłonność do uśmiechu i żartu czarowały słuchaczy. Ale nade wszystko docenialiśmy wprowadzanie nas, wciąż tkwiących w obrazach przekazywanych przez PRL-owską i świeżo transformowaną edukację historyczną, w świat europejskiego średniowiecza. Świat kolorowy, którym zajmowali się badacze z całego świata. To było okno, które otwarte przez Profesora pozwalało po raz pierwszy zobaczyć szerzej i dalej, niż umożliwiały skromne zasoby bibliotek.

Uderzającą była otwartość Wykładowcy wobec studentów. Pytał o zainteresowania, powody uczęszczania na wykład i... zachęcał do współpracy. To także było zupełnie wyjątkowym podejściem w ówczesnym Instytucie. Młodym ludziom powierzał różne zadania, od prostej kwerendy do współpracy nad przygotowywaniem baz danych. Krok po kroku włączał nas w pracę naukową. Zawsze czuwał nad nami i starał się wskazywać drogę, która jego zdaniem prowadziła do najpełniejszego poznania krętych ścieżek dziejów. I nigdy nie pozwalał zapomnieć, że historię pisze się dla całego świata i czerpiąc z myśli ludzi z całego świata. Czasami bywało to męczące i stresujące (słynne, przerażające pytanie: Czy zna Pan/Pani ten artykuł...?). Ale ostatecznie pozwoliło nam ujrzeć naszą rolę jako historyków przez pryzmat udziału w kulturze co najmniej Europy, a najlepiej – całej ludzkości. Te wielkie słowa brzmią dziś może sztucznie. Ale w czasach zdominowania dyskusji historycznej przez kwestie historii Polski, najlepiej politycznej i najnowszej, było to jak łyk zimnej, świeżej wody.

Dziś Profesor kończy 70 lat. Jego dorobek, który niedawno przedstawiono w poświęconej mu księdze, a tu jedynie uzupełniono ten wykaz, jest świadectwem życia badacza, który nie planował dłuższych odpoczynków¹. Zawsze gotowy był pisać i przedstawiać czytelnikom szybko rozwijającą się mediewistykę. W szczególności ukochany, francuskojęzyczny krąg badawczy był przez niego wprowadzany do polskiego i międzynarodowego obiegu naukowego. Dorobku naukowca nie mierzy się oczywiście ani liczbą zapisanych stron, ani opublikowanych mniejszych i większych prac. Liczy się wprowadzanie nowych głosów do dyskusji naukowej i odkrywanie przed szerszą publicznością efektów pracy historyków.

Profesor Derwich bez wątpienia był jednym z głównych współautorów prawdziwego odrodzenia w Polsce studiów nad zakonami poza tradycyjnymi ośrodkami związanymi z Kościołem. To, co dziś wydaje się oczywiste, jeszcze w latach 90. XX w. i na początku XXI w. wcale takie nie było. Pamiętam doskonale pytania historyków kościelnych: jak może człowiek świecki zrozumieć religijność duchownych? Tylko duchowny może badać historię Kościoła, prawda? Profesor tego zdania nigdy nie podzielał. Zawsze badał zakony jako fenomeny kultury, gospodarki, przykłady zachowań społecznych. Jego ogromną zasługą było wskazywanie, że w tym zakresie liczą się profesjonalizm, erudycja, pomysł i... pracowitość.

Dzięki swojej otwartości był w stanie zaproponować polskiej mediewistyce nowy model współpracy ze światem zachodnioeuropejskiej mediewistyki. Wcześniej dominowała praktyka nawiązywania i rozwijania prywatnych kontaktów

¹ Marek L. Wójcik, *Bibliografia prac prof. dra hab. Marka Derwicha za lata 1977-2022*, [w:] *Studia monastica et mediaevalia. Opuscula Marco Derwich dedicata*, red. Marek L. Wójcik, Wrocław: Księgarnia Akademicka, 2022, s. 51-89.

naukowych. Wiedza o konferencjach i stypendiach była pilnie strzeżonym skarbem każdego naukowca z osobna. Tymczasem Profesor chciał współpracy jak najszerszej, angażującej jak największe grono osób. I choć sam stawał zawsze w oku cyklonu, to angażował w swoje działania dziesiątki tak młodszych, jak i doświadczonych koleżanek i kolegów. Dzięki swojej aktywności ściągął do Polski czołowych badaczy europejskiego średniowiecza i pomagał nawiązywać współpracę z nimi. Zawsze podkreślał, że polska historia może istnieć tylko jako element szerszej, europejskiej opowieści. Z entuzjazmem włączał się w coraz częściej pojawiające się w późniejszym czasie inicjatywy międzynarodowe. Nie zapominał jednak nigdy o swoich przyjaciółach i współpracownikach. Zawsze chciał stworzyć wokół siebie szkołę badań historycznych, a później środowisko osób tak jak on zainteresowanych szerszym spojrzeniem na historię.

Te cechy i marzenia pozwoliły mu wydać pierwszą w ówczesnej Polsce tak różnorodną i bogato ilustrowaną historię ziem i kultury polskich. Koordynując, początkowo wspólnie z Adamem Żurkiem, prace autorów z całego kraju, był w stanie przedstawić odbiorcom nowatorskie, popularne ujęcie dziejów Polski w sześciu tomach albumowego wydawnictwa². Jak bardzo nowatorskie było Jego podejście, świadczy już pierwszy tom, poświęcony w zdecydowanej większości czasom starożytnym i wczesnośredniowiecznym³. Nawet dziś społecznościom tych czasów poświęca się w syntezach historii Polski najwyżej kilka stron. Tymczasem wydana prawie ćwierć wieku temu praca pozwalała nie tylko poznać suche fakty, ale także zobaczyć, co pozostało z aktywności ludzi zamieszkujących – zanim powstało państwo Piastów – ziemie między Odrą i Bugiem. Te sześć tomów nie było akademicką syntezą dla koleżanek i kolegów historyków. Na treść składały się krótkie teksty, zawsze prezentujące najnowszy stan wiedzy. Integralną częścią wydawnictwa był obszerny materiał ilustracyjny traktowany jako równorzędny sposób przekazu ważnych dla czytelnika informacji. Profesor przygotowując tę pracę, zaangażował do niej cały sztab ludzi – starszych i młodszych kolegów. Razem z nimi tworzył nową jakość w popularyzacji historii.

Dla środowiska wrocławskiego nie mniej istotne było Jego zaangażowanie w prace Wrocławskiego Towarzystwa Miłośników Historii, oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego. Funkcję jego prezesa pełnił wiele lat, ale ważniejsza niż funkcja i czas jej pełnienia była dogłębna zmiana modelu funkcjonowania Towarzystwa. Wniósł bowiem do niego całą swoją energię i przekonanie, że

² *Polska. Dzieje cywilizacji i narodu*, t. 1-6, red. Marek Derwich, Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 2002-2004.

³ *Polska. Dzieje cywilizacji i narodu*, t. 1: *U źródeł Polski. Do roku 1038*, red. Marek Derwich, Adam Żurek, Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 2002.

powołaniem tej organizacji jest popularyzacja wiedzy historycznej. Zainicjowane przez niego i szeroko propagowane wykłady i prezentacje badań zaczęły przyciągać na spotkania dziesiątki osób do tej pory nieznających nawet nazwy Towarzystwa. Wiele sił włożył również w modernizację i ożywienie ówczesnego organu naukowego WTMH – „Śląskiego Kwartalnika Historycznego Sobótka”. Szeroko korzystał w tym celu ze wsparcia swoich koleżanek i kolegów tworzących redakcję kwartalnika. W rezultacie nowa szata graficzna, nowa redakcja i nowi autorzy zmienili do tej pory mocno tradycyjny wizerunek czasopisma.

Prezentowany dziś zbiór studiów dotyczy zagadnień, które zauroczyły mnie przed niemal trzema już dekadami: upamiętnianie przeszłości w kontekście budowania tożsamości i pragmatycznych dyskursów politycznych, transferu i dyskursu kulturowego, nieoczywistych źródeł kultury na pograniczu świata przekazów ustnych i pisemnych. Wszystko to są zagadnienia, które dziś stoją w centrum zainteresowań mediewistyki. Wciąż świeże, choć wydane przed laty teksty Profesora są nie tylko zabytkiem historiografii, ale mogą być żywym źródłem inspiracji dla badaczy odkrywających piękno refleksji nad tysiącem lat średniowiecza. To także mniej znana strona zainteresowań badawczych Profesora, którego prace najczęściej kojarzy się z historią monastycyzmu. To niepełny obraz, bo Profesor był badaczem wszechstronnym, do wycieczek i przygód intelektualnych zachęcającym także swoich uczniów i współpracowników.

Był... brzmi nieadekwatnie. Odejście z pracy w instytucji, z którą związało się całe swoje zawodowe życie, to moment bez wątpienia znaczący. Ale przecież tylko moment. Badaczem, historykiem jest się z własnego wyboru i poprzez własną ciekawość i własne życie. Niepotrzebne są do tego afiliacje. Profesor jest i – mam nadzieję – pozostanie aktywnym członkiem wrocławskiego grona miłośników i badaczy średniowiecza, wspierającym młodszych i starszych współpracowników. Ale też cieszącym się zasłużonym odpoczynkiem po latach ciężkiej służby swojemu uniwersyteckiemu środowisku.

Czy udało się Jubilatowi spełnić wszystkie naukowe, akademickie i popularyzatorskie marzenia? Zapewne nie. Rozsadzała go zawsze energia i tysiące pomysłów na nowe zaangażowania. A to oznacza, że zawsze będzie gotowy zaproponować nową inicjatywę, nowy kierunek badań, wesprzeć swoim krytycznym okiem i erudycją prace koleżanek i kolegów. Historyk nie przechodzi na emeryturę, by oddać się słodkiemu lenistwu. Po prostu zyskuje więcej czasu na realizację swoich marzeń.

Ta książka jest skromnym podziękowaniem za bycie razem z nami, za każdy gest pomocy i wsparcia. Powstała z inicjatywy pracowników Zakładu Nauk Pomocniczych Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Wrocławskiego: Rościśława Żerelika,

Lucyny Harc, Stanisława Jujeczki, Wawrzyńca Kowalskiego, Przemysława Wiszewskiego, Marka Wójcika. Nie mogłaby jednak ukazać się bez finansowego wsparcia ze strony Dyrekcji Instytutu Historycznego UWr. Jestem pewien, że stoi za nią także wiele wdzięcznych myśli setek współpracowników, studentów i czytelników z całego kraju i spoza jego granic.

Panie Profesorze: dziękujemy!

Niniejsza publikacja jest zbiorem reprintów najważniejszych, rozproszonych i dziś często już niedostępnych prac Marka Derwicha poświęconych historiografii i kulturze średniowiecza. Wyboru dokonano z pomocą Autora. W publikacji zachowano oryginalną treść i paginację opublikowanych wcześniej utworów, podobnie jak układ graficzny. Nie poprawiano i nie modernizowano wydań. Dzięki temu każdy Czytelnik ma dostęp do refleksji Autora w takiej formie, w jakiej była ona formułowana w momencie powstawania.

Bibliografia prac

prof. dra hab. Marka Derwicha

za lata 2023-2026*

2023

1. [436] *Dziejopisarstwo łysogórskie od przełomu XVII i XVIII w. do kasaty klasztoru w 1819 r.*, [w:] Krzysztof Bracha, Marek Derwich, Jerzy Kaliszuk, *Spicilegium Gerarda Lefebvre'a de Lassus. Źródło do historii benedyktynów świętokrzyskich. Studia nad zabytkiem. Podobizna rękopisu* (Zabytki Dawnego Dziejopisarstwa Łysogórskiego, 1; Monumenta Historica Antiquiora Calvomontana, 1), Kielce: Jedność, 2023, s. 15-33.
2. [437] *Gerard Lefebvre de Lassus i Spicilegium*, [w:] Krzysztof Bracha, Marek Derwich, Jerzy Kaliszuk, *Spicilegium Gerarda Lefebvre'a de Lassus. Źródło do historii benedyktynów świętokrzyskich. Studia nad zabytkiem. Podobizna rękopisu* (Zabytki Dawnego Dziejopisarstwa Łysogórskiego, 1; Monumenta Historica Antiquiora Calvomontana, 1), Kielce: Jedność, 2023, s. 35-44.
3. [438] *Spicilegium Gerarda Lefebvre'a de Lassus. Źródło do historii benedyktynów świętokrzyskich. Studia nad zabytkiem. Podobizna rękopisu* (Zabytki Dawnego Dziejopisarstwa Łysogórskiego, 1; Monumenta Historica Antiquiora Calvomontana, 1), Kielce: Jedność, 2023, s. 852 [współautorzy: Krzysztof Bracha, Jerzy Kaliszuk].
4. [439] *Wstęp*, [w:] Krzysztof Bracha, Marek Derwich, Jerzy Kaliszuk, *Spicilegium Gerarda Lefebvre'a de Lassus. Źródło do historii benedyktynów świętokrzyskich. Studia nad zabytkiem. Podobizna rękopisu* (Zabytki Dawnego Dziejopisarstwa Łysogórskiego, 1; Monumenta Historica Antiquiora Calvomontana, 1), Kielce: Jedność, 2023, s. 11-14 [współautorzy: Krzysztof Bracha, Jerzy Kaliszuk].
5. [440] *Wykaz zawartości Spicilegium*, [w:] Krzysztof Bracha, Marek Derwich, Jerzy Kaliszuk, *Spicilegium Gerarda Lefebvre'a de Lassus. Źródło do historii benedyktynów*

świętokrzyskich. Studia nad zabytkiem. Podobizna rękopisu (Zabytki Dawnego Dziejopisarstwa Łysogórskiego, 1; Monumenta Historica Antiquiora Calvomontana, 1), Kielce: Jedność, 2023, s. 59-66 [współautor: Jerzy Kaliszuk].

6. [441] *Pologne, Lithuanie, Ukraine, Biélorussie*, „Bulletin d'histoire bénédictine”, t. 36, 2023, nr 2, s. 100*-108*.

2025

7. [442] *Zakonny łącznik*, [w:] *Ziemskie Dzieje Kościoła. Jubileuszowy Rok Święty 2025. Trzecie tysiąclecie chrześcijaństwa. Wzniosłość i grzech w historii katolicyzmu*, redaktorzy wydania Jerzy Baczyński, Leszek Będkowski, Warszawa: Polityka Spółka z o.o. SKA, 2025 (Pomocnik historyczny Polityki, 1/2025), s. 78-85.

* Bibliografia za lata 1977-2022 zob. Marek L. Wójcik, *Bibliografia prac prof. dra hab. Mar-ka Derwicha za lata 1977-2022*, [w:] *Studia monastica et mediaevalia. Opuscula Marco Derwich dedicata*, red. Marek L. Wójcik, Wrocław: Księgarnia Akademicka, 2022, s. 51-89.

I. Interpolacje i prodigia

MAREK DERWICH

TESTAMENT BOLESŁAWA KRZYWOUSTEGO
W POLSKIEJ HISTORIOGRAFII ŚREDNIOWIECZNEJ

Gdyby dziś zebrać razem wszystkie polskie źródła historiograficzne powstałe w średniowieczu i zawierające opis postanowień testamentu Bolesława III Krzywoustego, a następnie choć pobieżnie im się przyjrzeć, otrzymany obraz byłby dla nieprzygotowanego czytelnika co najmniej zaskakujący. Niemal każde z nich, a jest ich 15¹, zawiera co innego — znalazł się tylko jeden wyjątek. Oto krótkie, czysto liczbowe porównanie dla lepsz-

¹ Dotychczas wśród źródeł tych wyróżniano tylko dwie familie, które tu nazywane są wielkopolską i śląską — vide A. Semkowicz w recenzji pracy M. Kantackiego, *Das Testament des Boleslaw Schiefmund — Seniorat und Primogenitur in Polen*, Poznań 1880 [w:] *Ateneum*, 1881, t. 1, s. 144; G. Labuda, *Testament Bolesława Krzywoustego* [w:] *Opuscula Casimiri Tymieniecki septuagenario dedicata*, Poznań 1959, s. 175 nn.; S. Zajączkowski, *Dawne ziemie łęczycka i sieradzka w połowie XIII w.*, *Roczniki Historyczne* (dalej RH), XXIX: 1963, s. 199.

W trakcie badań filiacji tych źródeł (*vide* dalej) okazało się konieczne pogrupowanie ich na cztery familie na podstawie wzajemnego pokrewieństwa. Pierwsza, nazywana wielkopolską, składa się z *Kroniki Mierzwy*, *Kroniki wielkopolskiej*, *Rocznika świętokrzyskiego młodszego*, kopii *Kroniki wielkopolskiej* zawartej w *Kodeksie Sędziwoja* (która w paru wypadkach traktowana jest jako oddzielne źródło), *Rocznika mazowieckiego*, *Roczników Długosza* i *Kroniki śląskiej skróconej*. Druga, zwana śląską, z *Kronik*: Wincentego Kadłubka, polsko-śląskiej, książąt polskich i o Piotrze Właście. Trzecia składa się tylko z jednego źródła — *Nagrobków książąt śląskich*. Czwarta, nazywana małopolską, z trzech redakcji *Rocznika małopolskiego* — królewskiej, lubińskiej i Kuropatnickiego. *Kronika* Kadłubka stanowi wspólne źródło familii wielkopolskiej i śląskiej, ale ze względu na to, że jest bliższa tej ostatniej, zaliczono ją do tej familii. *Kronika* Mierzwy z kolei bliższa jest w tym fragmencie rodzinie wielkopolskiej, jako że stanowi pomost między *Kroniką wielkopolską* a *Kroniką* Kadłubka, tzn. Mierzwa korzystał z tej ostatniej, a autor *Kroniki wielkopolskiej* z *Kroniki* Mierzwy (*vide* przyp. 13).

go zobrazowania: Kadłubek w końcu XII w.² zapisał nazwę tylko jednej dzielnicy, sto lat po nim piszący autor *Kroniki polsko-śląskiej*³ podał siedem nazw ziem rozdzielonych między synów Bolesława, jego śląski rodak piszący około sto lat później napisał o sześciu takich ziemiach⁴, nieco przed nim piszący kolega po piórze z innej strony Polski — autor *Kroniki wielkopolskiej*⁵ — zapisał czternaście nazw, a następnie z górą sto lat po nim

² Ostatnio przewagę uzyskuje pogląd, że cała *Kronika Kadłubka* została napisana przed 1208 r. — vide B. Kuerbis, wstęp do *Mistrza Wincentego Kroniki Polski*, tłumaczenie K. Abgarowicz i B. Kuerbis, wstęp i komentarz B. Kuerbis, Warszawa 1974 (dalej *Kronika Mistrza Wincentego*), s. 22, 24, 34 (tam też cytowana starsza literatura, s. 5-10) oraz zdecydowane, choć jeszcze nie poparte dokumentacją, wystąpienie M. Plezi, *Tradycja rękopiśmienna Kroniki Kadłubka* [w:] *Ars Historica. Prace z dziejów powszechnych i Polski*, Poznań 1976, s. 378.

³ M. in. na koniec XIII w. datują ją ostatnio: R. Heck, *Chronica principum Poloniae a Chronica Polonorum*, Sobótka XXXI: 1976, s. 185-187 i 191; G. Labuda, *Kroniki genealogiczne jako źródło do dziejów rozbitcia i zjednoczenia monarchii w Polsce średniowiecznej*, *Studia Źródłoznawcze* (dalej: St. Źr.), XXII: 1977, s. 48-49, gdzie też starsza literatura oraz R. Heck, *Główne linie rozwoju średniowiecznego dziejopisarstwa śląskiego*, ibidem, s. 65; T. Silnicki, *Rola dziejowa kościoła polskiego* [w:] *Z dziejów Kościoła w Polsce*, Warszawa 1960, s. 217 przyp. 16, datuje ją na XIV w., nie uzasadniając tego.

⁴ *Kronikę książąt polskich* na około 1385 r. datuje R. Heck, *Akcenty społeczne i moralizatorskie w Kronice książąt polskich* [w:] *Cultus et Cognitio. Studia z dziejów średniowiecznej kultury*, Warszawa 1976, s. 181 nn., tam podana dalsza literatura. Vide też ostatnio tegoż, *Główne linie*, s. 67.

⁵ W najnowszym, krytycznym wydaniu tej *Kroniki* w *Monumenta Poloniae Historica*, Series Nova, (dalej MPH, SN), VIII, 2, wyd. B. Kuerbis, Warszawa 1970, została opuszczona w opisie postanowień testamentu Krzywoustego (s. 48) Ziemia Dobrzyńska (Dobriniam), która ewidentnie znajduje się w przekazie tej *Kroniki*. Vide MPH, II, s. 518, B. Kuerbis, *Studia nad Kroniką wielkopolską*, Poznań 1952, s. 35, J. Wiesiołowski, *Kolekcje historyczne w Polsce średniowiecznej XIV-XV wieku*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1967, s. 133, *Kronika wielkopolska*, tłumaczenie K. Abgarowicz, wstęp i komentarz B. Kurbisówna, Warszawa 1965, s. 138.

Przyjęto tu, zgodnie z dalej uzasadnioną hipotezą o wykorzystaniu przez autora *Kroniki wielkopolskiej*, *Kroniki Mierzwy*, datację powstania *Kroniki wielkopolskiej* w XIV w., w każdym razie po *Kronice Mierzwy* (vide sprecyzowanie daty w przyp. 78), którą datuje się na lata 1306-1325, vide B. Kurbisówna, *Dziejopisarstwo wielkopolskie XIII i XIV w.*, Warszawa 1959, s. 127-130; J. Dąbrowski, *Dawne dziejopisarstwo polskie*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1964, s. 121; B. Kurbisówna, *Dziejopisarstwo polskie do połowy XV w. Dążenia poznawcze i poglądy*, *Studia i materiały z dziejów nauki polskiej*, Seria A, zeszyt 9: 1966, s. 117; J. Wiesiołowski, *Kolekcje*, s. 28, *Kronika Mistrza Wincentego*, s. 11; Ostatnio G. Labuda, *Kroniki genealogiczne*, s. 50-52, opowiada się za 1305/1306 r. Vide też J. Banaszkiewicz, *Kronika Dzierzwy — problem wykładu dziejów ojczystych w XIV wieku*, St. Źr., XXII: 1977, s. 89.

Na drugą połowę XIV w. datowali *Kronikę wielkopolską* m. in. W. Kętrzyński, *O Kronice wielkopolskiej*, *Rozprawy AU*, Wt-n, XXXIII: 1896, s. 49; R. Piłat, *Historia literatury polskiej*, T. I, Kraków 1877, s. 133; A. Birkenmajer, *Legenda Łysogórska o Bolesławie Chrobrym*, *Pamiętnik Literacki*, XXVIII: 1931, s. 26; K. Ty-

autor *Rocznika mazowieckiego*⁶ rozdzielił między spadkobierców już aż szesnaście ziem.

mieniecki, *Zarys dziejów historiografii polskiej*, Kraków 1948, s. 17; H. Łowmiański, *Kieży powstała Kronika wielkopolska*, Przegląd Historyczny (dalej PH), LI: 1960, s. 407; T. Silniczy, *ibidem*, J. Dąbrowski, *op. cit.*, s. 133 nn.

Na koniec XIII w. datują ją m. in. H. Zeissberg, *Dziejopisarstwo polskie wieków średnich*, s. 130, 138; A. Semkowicz, *Krytyczny rozbiór Dziejów Polski J. Długosza (do roku 1384)*, Kraków 1887, s. 31, który uważa, że w tym czasie powstała pierwsza, mało znana redakcja, a w drugiej połowie XIV w. napisano na jej podstawie drugą, rozpowszechnioną redakcję tej *Kroniki*; R. Gansiniec w recenzji zamieszczonej w Kwartalniku Historycznym (dalej KH), LX: 1953, s. 274, B. Kuerbisówna, *Studia*, s. 87, *taż*, *Dziejopisarstwo wielkopolskie*, s. 168, K. Jasiński w recenzji tej pracy, KH, LXVII: 1960, s. 478-488; S. Zajączkowski, *op. cit.*, s. 199; B. Kuerbisówna, *Dziejopisarstwo polskie do połowy XV w.*, *ibidem*, *taż* we wstępie do swojego wydania *Kroniki wielkopolskiej*, MPH, SN, VIII, 2, s. XVII — modyfikuje ona tu swoje dawne twierdzenia, przyjmując powstanie w końcu XIII w. tylko brulionów *Kroniki*, które były podstawą późniejszych kompilacji, K. Jasiński w recenzji tego wydania, St. Żr., XVII: 1972, s. 220, podtrzymuje swoje poprzednie stanowisko, choć już uważa je tylko za prawdopodobną hipotezę, G. Labuda, *Kroniki genealogiczne*, s. 52-53, z wahaniem uznaje ją za wytwór XIII w.; J. Szymański, *O źródłach pisanych do dziejów Kielc w średniowieczu*, Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego, VIII: 1973, s. 54, bez uzasadnienia datuje ją na trzecią ćwierć XIII w. (Dalszą literaturę znajdzie zainteresowany czytelnik w cytowanych pracach B. Kuerbis).

⁶ J. Caro, *Geschichte Polens*, V. Gotha 1886, s. 260 przyp. 1 (też tłumaczenie polskie, *Dzieje Polski* V, s. 217); W. Kętrzyński, *Wstęp do wydania „Articuli de incorporatione Mazoviae”*, MPH, VI, s. 620; J. Wiesiołowski, *Sędziwój z Czechla (1410-1476). Studium z dziejów kultury umysłowej Wielkopolski*, St. Żr., IX: 1964, s. 100; tenże, *Kolekcje*, s. 133 nn., datują go na 1462 r. lub okres zaraz po tej dacie. Wprawdzie A. Bielowski we wstępie do wydania tego *Rocznika*, MPH, III, s. 202 nn., twierdził, że powstał on przed 1370 r., ale przyjęto tu datację ustaloną przez trzech pierwszych badaczy, jako że świadczy na jej korzyść ostatnie zdanie *Rocznika*, MPH, III, s. 204; „Et sic duces Mazowie ex origine processerunt de regia stirpe, et quocienscumque moriuntur duces sine masculina prole hoc de iure venit, ut ad regnum perveniat principatus”, które, jak słusznie zauważył W. Kętrzyński, *ibidem*, mogło być napisane dopiero po 1462 r., kiedy to zmarł bezpotomnie pierwszy z książąt mazowieckich, a jego dzielnica została przyłączona do Polski — *vide Historia Polski*, T. I, pod red. H. Łowmiańskiego, Cz. 2, Warszawa 1958, s. 203 oraz J. Wiesiołowski, *Kolekcje*, *ibidem*. Przedostatnie zdanie tego *Rocznika*, *ibidem*; „Et sub tempore regiminis olim domini Wladisłai regis, patris moderni domini nostri, (podkreślenie w wydaniu — M. D.) accesserunt ducatus Wyelunensis”, które było podstawą cytowanego twierdzenia A. Bielowskiego, można wprawdzie interpretować tak jak on, ponieważ rzeczywiście ziemia wielunińska została przyłączona do Polski (a raczej odebrana książętom śląskim) przez Władysława Łokietka, *vide* J. Bieniak, *Zjednoczenie państwa polskiego [w:] Polska dzielnicowa i zjednoczona*, Warszawa 1972, s. 251 i 256 nn., ale należy również pamiętać, że ziemia ta nadana Władysławowi Opolczykowi, *vide Historia Polski*, T. I, Cz. 1, Warszawa 1958, s. 555, została mu odebrana zbrojnie przez Władysława Jagiełłę — *vide* R. Heck, *Polska w dziejach politycznych Europy od połowy XIV do schyłku XV w. [w:] Polska dzielnicowa...*

Streszczenie

Publikacja jest zbiorem reprintów najważniejszych, rozproszonych prac Marka Derwicha poświęconych historiografii i kulturze średniowiecza. W książce zachowano oryginalną treść i paginację opublikowanych wcześniej utworów, podobnie jak ich układ graficzny. Nie poprawiano i nie modernizowano wydań.

Część pierwsza zawiera prace poświęcone spojrzeniu średniowiecznych autorów na zjawiska szczególne i próbom ich racjonalizacji. W pierwszym artykule Autor rozważa genezę informacji dotyczących tzw. Testamentu Krzywoustego – spisanej na przełomie XII i XIII w. opowieści o okolicznościach podziału władzy nad Polską między synów Bolesława Krzywoustego, księcia w latach 1102-1138. Kolejna praca przedstawia podejście autorów polskich roczników i kronik do nadzwyczajnych zjawisk przyrodniczych, zwłaszcza w kontekście ich znaczeń dla objaśniania zjawisk historycznych.

Część druga obejmuje trzy artykuły dotyczące genezy *Kroniki wielkopolskiej* oraz działalności Janka z Czarnkowa, XIV-wiecznego polskiego duchownego, polityka i historiografa. M. Derwich podejmuje w nich zagadnienia jego udziału w powstaniu *Kroniki wielkopolskiej*, obszernego dzieła historiograficznego przedstawiającego dzieje Polski od jej początków do około 1290 r. (nr 3), a także związków Janka z Czarnkowa ze Śląskiem, w szczególności z Wrocławiem i opactwem w Lubiążu (nr 4). Autor szczegółowo prezentuje w ostatnim rozdziale zaangażowanie polityczne – także w kontekście jego aktywności historiograficznej – Janka z Czarnkowa przeciw królewskim rządóm Ludwika Andegaweńskiego w Polsce (nr 5).

Część trzecia zawiera krótki artykuł encyklopedyczny poświęcony nekrologowi jako gatunkowi dziejopisarskiemu (nr 6) oraz dokonane wspólnie z Jean-Loup Lemaître zestawienie powstałych na ziemiach polskich nekrologów oraz ich

wydań źródłowych (nr 7). Kolejna część obejmuje zbiór studiów poświęconych tzw. *Kazaniom świętokrzyskim*, to jest spisany w języku polskim kazaniom pochodzącym z XIII-XIV w. Ich genezę łączy się zwyczajowo z benedyktyńskim Opactwem Świętego Krzyża na górze Łysiec, gdzie przechowywany był rękopis zawierający ich tekst. M. Derwich zastanawia się nad kluczowym zagadnieniem relacji między tym zabytkiem a aktywnością benedyktynów łysogórskich (nr 8) oraz możliwością powiązania ich genezy z najstarszym polskim opactwem benedyktyńskim w Tyńcu pod Krakowem (nr 9). Swoistą kontynuację tej tematyki przynosi część piąta, która obejmuje studia nad nowożytnym dziejopisarstwem benedyktynów z Łyśca (nr 10), a w szczególności aktywnością Gerarda Lefebvre'a de Lassus, francuskiego mnicha przybyłego tam w wyniku rewolucji francuskiej i dokumentującego znajdujące się w klasztorze źródła historyczne oraz kultywowane w nim tradycje (nr 11).

Analizy mitów i legend zachowanych w średniowiecznej i nowożytnej tradycji dziejopisarskiej wypełniają kolejną część pracy. Część dotyczy wspomnianego Łyśca i znajdującego się na nim klasztoru (nry 12-15), a także przybycia do Polski sześciu mnichów benedyktyńskich sprowadzonych z czeskiego opactwa w Brzewnowie przez arcybiskupa Gaudentego (nr 16) i związku z Polską św. Emeryka, księcia z dynastii Arpadów, który miał przekazać łysogórskim benedyktynom relikwię Krzyża Świętego (nr 17). Z początkami klasztoru łączą się także tradycje istnienia dokumentu fundacyjnego klasztoru (nr 18) i legendy o zamku na górze (nr 19). Pośrednio z klasztorem związane były nowożytne legendy herbowe rodów szlacheckich pieczętujących się herbem Dębno (nry 20-21). Zagadnienia komunikacji bezpośrednio dotyczą dwa studia poświęcone różnorodności języków w kulturze wczesnego średniowiecza (część siódma). Pierwsze wskazuje na rolę łaciny w procesie chrystianizacji Europy (nr 22), drugie proponuje spojrzenie z przeciwnej perspektywy – na korzystanie z języków lokalnych w procesie nauczania nowej religii (nr 23). Rozwinięcie zagadnień dotyczących formowania się i transferu kultury w społeczeństwie średniowiecznym i nowożytnym przynoszą cztery kolejne studia poświęcone sposobom wpływania monastycyzmu na kulturę średniowiecznej Polski (nr 24), w szczególności na edukację i transfer idei intelektualnych (nry 25-26), zwłaszcza w kontekście funkcjonowania opactwa na Łyścu (nr 27).

Z transferem idei kulturowych na poziomie elitarnym powiązane są studia tworzące dwie ostatnie części książki. W dziale dziewiątym znalazły się artykuły poświęcone udziałowi opatów – głównie benedyktyńskich i cysterskich – w ceremoniach koronacji królów Polski (nr 28) oraz artefaktom związanym z polskimi koronacjami: pacyfikałowi zawierającemu relikwię Krzyża Świętego przekazaną przez poselstwo bizantyjskie Władysławowi Jagielle w 1420 r. (nr 29) i domniemanemu kielichowi koronacyjnemu (nr 30). W dziale dziesiątym znajdują się prace

dotyczące dorobku kulturalnego benedyktynów europejskich. Opisują one aktywność w zakresie tworzenia dzieł religijnych i wewnętrznych norm zakonnych (nry 31-33, 35) oraz działalności historiograficznej (nry 34, 36).

Słowa kluczowe: średniowiecze, koronacja, pismo, nekrologi, kroniki, relikwie, legendy, łacina

SUMMARY

Memory and Communication in the Culture of Medieval Europe and Poland: Selected Writings Published to Celebrate the Seventieth Birthday of the Author //

Scripta selecta de memoria et communicatione in cultura mediaevali
edita ad celebrandum septuagesimum natalem Auctoris

This publication is a collection of reprints of the most significant works by Professor Marek Derwich devoted to the historiography and culture of the Middle Ages, which were previously published in various collections and journals. The volume preserves the original content and pagination of the published texts, as well as their typographical layout. The editions have been neither amended nor updated.

Part One contains studies concerning the views of medieval authors on extraordinary phenomena and their attempts to rationalize them. In the first article, the Author examines the origins of the information regarding the so-called *Testament of the Wrymouth*—a narrative, recorded at the turn of the thirteenth century, concerning the circumstances surrounding the division of power over Poland among the sons of Bolesław the Wrymouth, duke in 1102–1138. The subsequent paper presents the approach taken by the authors of Polish annals and chronicles toward extraordinary natural phenomena, particularly in the context of their significance for explaining historical events.

Part Two comprises three articles concerning the origins of the *Chronicle of Greater Poland* and the activities of a fourteenth-century Polish clergyman, politician, and historiographer, Janko of Czarneków. In these texts, Prof. Derwich explores the question of Janko's involvement in the creation of the *Chronicle*—an extensive historiographical work depicting the history of Poland from its origins to circa 1290 (no. 3)—as well as Janko of Czarneków's ties to Silesia, particularly to Wrocław and the Lubiąż Abbey (no. 4). In the final chapter, the Author provides a detailed account of Janko of Czarneków's political opposition to the reign of Louis of Anjou in Poland, examined also in the context of his historiographical activity (no. 5).

Part Three contains a brief encyclopedic article devoted to the medieval necrologies and obituaries as a historiographical genre (no. 6), alongside an inventory of memorial registers written in the Polish lands and their published source editions, compiled jointly with Jean-Loup Lemaître (no. 7). The subsequent part comprises a collection of studies devoted to the so-called *Holy Cross Sermons* (*Kazania świętokrzyskie*)—that is, sermons written in the Polish language dating from the thirteenth and fourteenth centuries. Their origins are traditionally associated with the Benedictine Holy Cross Abbey on Mount Łysiec, where the manuscript containing their text was kept. Prof. Derwich examines the pivotal issue of the relationship between this literary monument and the activities of the Łysa Góra Benedictines (no. 8), as well as the possible links of its genesis with the oldest Polish Benedictine abbey in Tyniec, near Kraków (no. 9).

These themes find a continuation in Part Five, which encompasses studies on the modern-era historiography of the Łysiec Benedictines (no. 10), and in particular on the activities of Gérard Lefebvre de Lassus, a French monk who arrived there in the wake of the French Revolution and documented the historical sources housed in the monastery, along with the traditions cultivated within it (no. 11).

Analyses of myths and legends preserved in medieval and early modern historiographical traditions constitute the next part of the work. A portion of these relate to the aforementioned Mount Łysiec and the monastery situated upon it (nos. 12–15), as well as to the arrival of six Benedictine monks brought allegedly from the Bohemian abbey in Břevnov to Poland by Archbishop Gaudentius (no. 16), and the ties to Poland of St. Emeric, a prince of the Árpád dynasty, who purportedly bestowed the relic of the Holy Cross upon the Łysa Góra Benedictines (no. 17). Moreover, the origins of the monastery are echoed in the traditions surrounding the existence of its foundation charter (no. 18) and the legends of an earlier castle standing on the mountain (no. 19). Indirectly connected to the monastery are also the early modern heraldic legends of the noble families bearing the Dębno coat of arms (nos. 20–21).

Issues of communication are directly addressed in two studies devoted to linguistic diversity in early medieval culture (Part Seven). The first highlights the role of Latin in the Christianization of Europe (no. 22), while the second offers a contrasting perspective, examining the use of vernacular languages in the process of spreading the new religion (no. 23). An examination of issues concerning the formation and transmission of culture in medieval and early modern society is provided by four further studies. They explore the ways in which monasticism influenced the culture of medieval Poland (no. 24), particularly in terms of education and the transfer of intellectual ideas (nos. 25–26), especially within the context of the activities in the Łysiec abbey (no. 27).

The studies comprising the final two parts of the book are connected to the transfer of cultural ideas at an elite social level. Part Nine contains articles devoted to the participation of abbots—primarily Benedictine and Cistercian—in the coronation ceremonies of Polish kings (no. 28), as well as to artifacts associated with Polish coronations: a pax board (*pacifical*) containing a relic of the Holy Cross presented to Władysław Jagiełło by a Byzantine legation in 1420 (no. 29), and a presumed coronation chalice (no. 30). Part Ten features works on the cultural legacy of European Benedictines. These describe their merits in creating religious texts and internal monastic regulations (nos. 31–33, 35), as well as their historiographical endeavors (nos. 34, 36).

Keywords: Middle Ages, coronation, writing, obituaries, chronicles, relics, legends, Latin

<https://akademicka.pl>

WYDAWNICTWO
KSIĘGARNIA
AKADEMICKA

